

Mr. sc. Ranka Jeknić, asistentica
Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu

Jasenska Kodrnja, Svenka Savić, Svetlana Slapšak (ur.)
KULTURA, DRUGI, ŽENE, Institut za društvena istraživanja u
Zagrebu, Hrvatsko filozofsko društvo, Plejada, Zagreb, 2010., str. 295.

Izlazak ovog Zbornika radova iz tiska, popratila je tužna vijest da je urednica ovog Zbornika, naša poznata sociologinja, filozofkinja, feministica, aktivistica i spisateljica dr. sc. Jasenska Kodrnja (1946.-2010.), na žalost, izgubila bitku s teškom bolešću i u 64. godini života preminula u Zagrebu, 1. srpnja 2010. godine. Ne treba posebno isticati koliko će nedostajati kolegicama i kolegama iz Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu gdje je bila zaposlena u zvanju više znanstvene suradnice i gdje je od 2003. bila urednica biblioteke „Znanost i društvo“, i voditeljica projekata „Rodno (spolno) obilježavanje prostora i vremena u Republici Hrvatskoj“ (2002.-2005.), te „Identitet Drugih u Republici Hrvatskoj“ (2007.-2010.), studenticama i studentima kojima je predavala kolegije „Uvod u studije roda“ i „Metodiku nastave sociologije“ na Hrvatskim studijima u Zagrebu, cijeloj sociološkoj javnosti i svima onima koji su pratili njen znanstveni rad na području feminističke teorije, rodnih i ženskih studija, problemima rodnih nejednakosti, ženskih ljudskih prava, kulture itd. Pri tom treba naglasiti da je autorica objavila oko stotinu jedinica (znanstvenih i stručnih članaka, eseja, proze i poezije) među kojima su roman *Romantičarna*, 1990., zbirke poezije *Zagreb je ženskog spola*, 2002. i *Pjesme galeotkinja*, 2009., knjiga priča *Trinaest razloga za šutnju*, 2006., tri znanstvene monografije (*Umjetnik u društvenom kontekstu*, 1985., *Nimfe, muze, eurinome – društveni položaj umjetnica*, 2001. i *Žene zmije – rodna dekonstrukcija*, 2009.), te je samostalno ili u suradnji uredila četiri knjige (*Kultura rada*, 1983., *Filozofija i rod*, 2005., *Rodno/spolno obilježavanje prostora i vremena u Republici Hrvatskoj*, 2006., te posljednju, *Kultura, drugi, žene*, o kojoj je ovdje riječ).

Već iz *Predgovora* čitatelj će saznati i neke osnovne podatke o motivima, ciljevima i idejama nastanka ove knjige. Naime, ideja o nastanku ovog multidisciplinarnog zbornika radova koji okuplja radove trinaest uglednih autorica i autora s područja sociologije, filozofije, lingvistike i rodnih studija iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Slovenije, nastala je tijekom priprema za međunarodni simpozij „Čovjek i kultura“ Hrvatskog filozofskog društva koji se održao 2007. godine na Cresu. Tada je grupa znanstvenika koja je surađivala na znanstveno-istraživačkom projektu Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu pod naslovom „Identitet drugih u Republici Hrvatskoj“, povezala temu svog projekta s temom međunarodnog simpozija i kao rezultat te suradnje i angažmana nastao je ovaj zbornik radova kojemu je cilj pokazati kulturne obrasce „koji su potvrđivali razliku *Prvih i Drugih*“, kao i odnos između *Drugih* i kulture kroz

„obrasce kulture pripisane raznim kategorijama *Drugih*, a posebno ženskom rodu“ (str. 7.).

U sadržajnom smislu zbornik tvore sljedeći radovi: 1. Lino Veljak: *Čovjek kao metafizička utvara* (13.–23.); 2. Jelisaveta Blagojević: *Kulture koje dolaze – drugi i kultura* (25.–37.); 3. Svetlana Slapšak: *Harem kao prostor roda u balkanskim kulturama: primjeri Jelene Dimitrijević i Elisavet Moutzan-Martinengou* (39.–56.); 4. Nikola Skledar: *Pojedinac, kultura, identitet* (57.–72.); 5. Gordana Bosanac: *Metafizika Drugoga u horizontu rodno/spolne nejednakosti* (73.–104.); 6. Jasenka Kodrnja: *Kultura kao afirmacija i negacija, Ne-kultura, Ne-kulturi* (105.–128.); 7. Mladen Labus: *Filozofske primjedbe multikulturalizmu* (129.–160.); 8. Daša Duhaček: *Hannah Arendt, odgovornost i feminizam* (161.–186.); 9. Svenka Savić: *Obrazovane Romkinje – prijedlog za model interkulturalnog razumijevanja i slušanja* (187.–202.); 10. Mirjana Adamović: *Antifeminizam i kultura* (203.–232.); 11. Ana Maskalan: *Kiberkultura i kiberfeminizam* (233.–254.); 12. Marjana Harcet: *Kada dolaze na red ljudska, posebno ženska prava?* (255.–272.) i 13. Sanja Kajinić: *Queer-kultura u Hrvatskoj* (273.–290.). Iz prikazane sadržajne strukture zbornika vidljivi su i središnji problemski i sadržajni aspekti radova okupljenih oko analize i deskripcije obrazaca kulture pripisanih raznim kategorijama *Drugih* i fenomenu *drugosti*, a u nastavku ćemo izdvojiti i prikazati samo tri rada koja držimo zanimljivima za prikazivanje zbornika u cjelini: prvi je rad Jelisavete Blagojević u kojem se dovode u vezu pojmovi *drugi* i kultura, drugi je rad u kojem Gordana Bosanac ovu temu *drugosti* izlaže na primjeru *drugosti žene*, i treći je rad u kojem Jasenka Kodrnja izvodi analizu po kojoj *Ne- kulturi* može značiti njenu afirmaciju.

U radu pod naslovom *Kulture koje dolaze-drugi i kultura* Jelisaveta Blagojević polazi od pitanja „je li zaista moguće između pojma drugi i pojma kultura staviti jedno i?“ je li ih moguće odvojiti, razgraničiti ih, poredati ih u niz, „sučeliti ih, ili ih čak u nekom smislu i suprotstaviti“, i ukoliko to učinimo, „što nam to zapravo govori?“ (str. 25.). Pita se nadalje, „postoji li kultura koja već uvijek nije kultura *drugih* – druga i drugačija kultura“, i ako bi postojala „zar ona ne bi bila neka statična, jednom i zauvijek odlučena, zatvorena, umirena i utišana kultura, osuđena na ponavljanje poznatog“, te zaključuje kako „kultura koja već uvijek nije druga kultura i/ili kultura *drugosti*, nije ništa drugo nego neka ne-kultura“ kojoj je cilj očuvanje postojećeg stanja stvari i „dominantnih ideoloških, političkih i društvenih obrazaca“ (str. 25.). Na tragu pitanja o tome o kojoj i kakvoj kulturi je riječ, otkud uopće potreba da se piše „pohvala izmiješanosti kulture“, postavlja pitanje „*drugosti* kulture“, te analizira „specifična pozicija *drugih* u toj i takvoj kulturi“, Blagojević će prvo analizirati što podrazumijevamo pod pojmom *drugih* i *drugosti*, a potom i što podrazumijevamo pod *prvima* u kulturi u kojoj živimo (str. 27, 28). Kao *druge* najčešće prepoznamo neke grupe i pojedince koji su izloženi različitim oblicima stereotipiziranja, stigmatizacije i diskriminacije, ili drugim riječima, kao *druge* najčešće prepoznamo siromašne, nezaposlene, žene, hendikepirane, one koji su drugačije boje kože, drugačije seksualne orijentacije itd. Tu je na djelu binarna i isključiva podjela koja razlikuje *prve* i *druge* s obzirom

na materijalni, radni i zdravstveni status, rod, seksualnu orijentaciju itd., odnosno binarni model razmišljanja kojim te „druge (u kulturi) svodimo na *drugost*“, a *drugost* na „razliku u kojoj se ogledaju normativne identitetske forme i obrasci što ih nameće upravo kultura“ (str. 27.). „Tko onda nije *drugi* u kulturi“, pita se Blagojević i nalazi da kao prve u zapadnoeuropskoj kulturnoj tradiciji najčešće pretpostavljamo i podrazumijevamo „muškarca bijele boje kože, srednje klase, kršćanina, heteroseksualca, zdravoga, lijepoga, radno sposobnoga itd.“ (str. 28.). Pitajući se nadalje, nije li naše „imenovanje, razumijevanje i podrazumijevanje tko su *prvi*, a tko *drugi* u kulturi u kojoj živimo“ na neki način „markiranje, potvrđivanje i ponovno osnaživanje društvene stratifikacije koja nije ništa drugo nego još jedan učinak te i takve kulture koja uvijek iznova proizvodi svoje drugosti“, i ne približava li nas takav pokušaj „da kategoriziramo i identificiramo *prvo* i *drugo* lice kulture onome“ što je Jean Luc Nancy nazvao „simplicističkom pohvalom čistoće“, Blagojević upozorava da svaka kategorizacija koja proizvodi podjele na *nas* i *vas* (u kulturi), *prvo* i *drugo* „ponovno proizvodi i osnažuje kulturu u kojoj smo svi uvijek i jedino drugi“ (str. 28.-30.). Oslanjajući se potom na dekonstruktivističku pretpostavku po kojoj je „upravo mjesto *drugosti* ono mjesto s kojega se svaka struktura i svaki zakon, poredak, institucija ili diskurs može dovesti u pitanje“, autorica zaključuje da je tema „*drugi* i kultura, *drugost* kulture ili kulture *drugih* prije svega politička tema“ koja otvara pitanja „odnosa moći, dominacije, hijerarhije, manipulacije, stigmatizacije i slično“ (str. 33.). Upozoravajući na važnost feminističke teorije koja je „ponudila neke od najznačajnijih teorijskih, etičkih i političkih pretpostavki za razumijevanje specifične pozicije *drugosti* u kulturi“ i feminističke kritike po kojoj je „potrebno ponovno stvaranje kulture u kojoj bi svatko bio i *prvi* i *drugi*“, te sugerirajući dekonstrukciju binarnih podjela i koncepata, autorica zaključuje da „pitanje o drugosti podrazumijeva i pitanje o proizvodnji novih diskursa i znanja, ali i novog i drugačijeg razumijevanja politike i političkoga, novih formi reprezentativnih praksi – i to usprkos kulturi nasilja i rata“ (str. 35.).

Gordana Bosanac će temu *drugosti* izložiti na primjeru „*drugosti* žene kao *Drugoga*“ u radu pod naslovom *Metafizika Drugoga u horizontu rodno/spolne nejednakosti*. Prema Bosanac, tema *drugosti* i *drugoga* „kontekstualno i suštinski pripada samoj jezgri povijesti zapadnoeuropske filozofije“ unutar koje ova tema „predstavlja misaone prijepore oko suprotnosti, *razlike* kao takve: ona je u samoj jezgri prvotnih pitanja o identitetu“ (str. 73.). Pitanja *Drugoga* i *drugosti*, identiteta i razlike, prisutni su u filozofiji od Platonova pitanja o istom i drugom, moderne filozofije (a posebno u „problematici Hegelove dijalektike, Marxova otuđenja čovjeka (radnika) od njegove biti, Heideggerova zaborava bitka“ itd.), do postmoderne filozofije kojoj je možda posebna zasluga „njezino nastojanje na izričitoj tematizaciji *Drugoga* (od Sartrea, Simone de Beauvoir, do Derridae, Foucaulta, Levinasa i niza ostalih)“ (str. 74.). Ipak, u tim tematizacijama *Drugoga* i *drugosti*, koje se u zapadnoj filozofiji osobito razvijaju tek od Hegela pa dalje, „među *likovima drugoga*, ni u tradicionalnoj ni u suvremenoj postmodernoj filozofiji“, ne pojavljuje se „eksplicitna tema jedne od najtemeljnijih, najbitnijih i

najživotnijih *razlika* svih vremena i svekolike povijesti, a to je *spolna razlika*, ili razlika spola/roda, tj. upravo *Drugi kao spol*“ (str. 78.). O tome 1949. godine piše francuska filozofkinja i književnica Simone de Beauvoir u knjizi pod naslovom *Drugi spol*. Kroz dva toma te knjige i na više od 500 stranica, Simone de Beauvoir se bavi značenjem *Drugoga* i *drugosti žene*, te postavlja pitanje: „kako spolna razlika proizvodi ženu kao Drugo“, a na važnost njezinog djela kao „preteče svih rasprava o *Drugome* i *drugosti*“ ukazao je tek feminizam krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, ili preciznije, feminističke teorijske i filozofske rasprave u kojima ona nije uvijek i prihvaćena, ali koje su njezino djelo i filozofski značaj izvukle iz anonimnosti (str. 79.). Analizirajući značenje *Drugoga* u djelu Simone de Beauvoir Bosanac ističe „dva bitna obilježja *drugosti* koja se reproduciraju spolnom razlikom i koja u njemu tvore *Drugoga*“: prvo, „jedno biće u toj razlici, a to je žena, postaje drugo time što po *prvom* subjektu povijesno stječe oznaku razlike, tj. samu spolnost“, nju razlika „*specijalizira*, svodi na razliku kao funkciju sebe same“, žena joj ne može izmaknuti, zarobljena je u toj razlici i ne može „postići više nikakav status jednak *prvome*“ jer „razlika sama poništava *simetriju* njihove egzistencije i biti“, pa *asimetrija* „njezina položaja u svijetu i povijesti postaje jedina njezina pozicija“, a drugo je obilježje *drugosti* „problem totaliteta ljudskog roda kao takvog“ pri čemu je najradikalniji „gubitak te cjeline negacija njegove polovice“ (str. 97.). Osim toga, u ovom radu čitatelj će se podsjetiti i na različite konstrukcije o ženama u kojima su ispremiješteni mit, metafizika i mizogonija poput Pitagorine slike svijeta žene („Postoji jedan dobar princip koji je stvorio red, svjetlost i muškarca, i jedan loš princip koji je stvorio kaos, mrak i ženu“), Rousseauove tvrdnje da „ženu treba upokoriti, disciplinirati, fizički je primorati na bespogovornu poslušnost“, Nietzscheovog spominjanja bičeva („Ne zaboravi uzeti bič kad ideš među žene“) i sličnih „privatnih“ mizogonijskih stavova filozofa (jer, prema Blaženki Despot, ako „metafizičari nešto kažu o ženama, oni to kažu sasvim privatno“) itd. (str. 88.-91.).

Treći je rad pod naslovom *Kultura kao afirmacija i negacija, Ne-kultura, Ne-kulturi*, u kojem Jasenka Kodrnja polazi od etimološkog određenja kulture kao „njegovanja, uzgajanja, obrađivanja“, i Ne-kulture „kao njezine negacije, rušenja, agresije“, međutim napominje da kultura uz „njegovanje, znači i uraslost u društveni kontekst zasnovan na hijerarhiji i represiji, pa kultura simbolički i stvarno iskazuje tu represiju“ (str. 105.). Prema autorici, kada je riječ o ženama, ta je „represija dvostruka: kulturno-civilizacijska i specifično rodno/spola“, pa će tako primjerice „žene-migrantice u Europi, islamskog podrijetla“ podliježati dvostrukim „obrascima represije: zato što su migrantice islamskog podrijetla i zato što su žene“ (str. 126.). Međutim, utoliko i Ne-kulturi može značiti pozitivnu antitezu: „Ne-kulturi globalizacije, europocentrizma, androcentrizma, Ne-dominantnoj kulturi, znači pozitivnu antitezu: afirmaciju kulture Drugih (trećeg svijeta, žena, nacionalnih manjina, mladih...)“ (str. 105.). Prema Kodrnji, bez te negacije „kultura bi bila neprestano Da, ponavljanje uvijek istoga: zatvorena, zarobljena, nepokretna. Ne bi bila to što jest“ (str. 118.). To su sljedeći *Ne – kulturi*: prvo, „avangarda, nova kultura i umjetnost iskazuju Ne tradicionalnoj,

akademskoj, inertnoj kulturi“; drugo, „smisao kontrakture je iskazivanje Ne dominantnoj kulturi“; treće, „Ne većinskoj kulturi od strane supkulture“; četvrto, „Ne kulturi sakaćenja tijela i represije nad tijelom, u osnovi je Da kulturi“ i peto, „Ne-kulturi patrijarhata afirmira kulturu rodne ravnopravnosti i jednakovrijednosti, poštivanja žene kao subjekta“ (str. 118.-124.).

Na samom kraju, preostaje nam naglasiti da je knjiga vrijedna čitanja, kako studenticama i studentima, tako i svima onima koji se ovim područjem bave, te je nedvojbeno preporučljiva i širem krugu čitatelja kojima u potrazi za odgovorima na brojna pitanja u vezi kulture, identiteta i razlika, *drugosti* i raznih kategorija *Drugih*, *balkanskog orijentalizma* i dekonstrukcije rodno određenih prostora, dekonstrukcije binarnih podjela i koncepata, filozofskog propitkivanja poimanja *drugih/drugačijih* u ideji multikulturalizma, obrazovanja romskih studentica sa stajališta interkulturalnog modela slušanja i razumijevanja, feminizma i antifeminizma, kiberkulture i kiberfeminizma, pravima žena u Iranu i instituciji privremene bračne veze (koju sklapaju pretežno putnici i stranci) kao vrsti službene prostitucije, Queer Zagreb festivalu itd. sugeriramo iščitavanje ovog zbornika radova.